

ROZMOWY Z OKSFORDZKIMI FILOZOFAMI

Beata Polanowska-Sygulska

Isaiah Berlin

John Gray

Leszek Kołakowski

Steven Lukes

Joseph Raz

**BEATA
POLANOWSKA-SYGULSKA**

76. pozycja wydana w serii Biblioteka Myśli Politycznej

**BEATA
POLANOWSKA-SYGULSKA**

**Rozmowy z oksfordzkimi
filozofami**

Księgarnia Akademicka
Ośrodek Myśli Politycznej
Kraków 2011

© Copyright by Beata Polanowska-Sygulska, 2010

Redakcja:
Magdalena Mnikowska

Korekta:
Justyna Wójcik

Projekt okładki:
Tomasz Pason

Na okładce fragment St. John's College, Oxford,
fot. Beata Polanowska-Sygulska, 2009

Skład i łamanie:
STUDIO DTP
anatta.pl

Publikacja finansowana przez Katedrę Teorii Prawa
Uniwersytetu Jagiellońskiego

ISBN 978-83-7638-078-0

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431 27 43

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Zamówienia internetowe:
www.akademicka.pl

mojej Mamie

SPIS TREŚCI

PODZIĘKOWANIA	9
WSTĘP	11
SIR ISAIAH BERLIN	15
PRZYPUŚĆMY, ŻE TELEFON ZAMIENIA SIĘ W KOTA...	19
<i>NIL DESPERANDUM</i>	43
NIE CHCĘ ZBYT UŁADZONEGO ŚWIATA	55
JOHN GRAY	67
KONIEC ERY LIBERALIZMU?	71
POTRZEBNY WAM ŁUT SZCZĘŚCIA I... OLEJ W GŁOWIE	91
O HISTERII MORALNEJ NASZYCH CZASÓW I O MITACH ŚWIECKIEGO HUMANIZMU	111
LESZEK KOŁAKOWSKI	173
ŚWIAT JEST KOLEJĄ NIEPRZEWIDYWALNYCH PRZYPADKÓW	179
STEVEN LUKES	193
POLITYKA MA COŚ Z RZEŻNI	197
ETYKA RÓŻNORODNOŚCI: MIĘDZY MONIZMEM A RELATYWIZMEM	211
JOSEPH RAZ	223
LIBERALIZM W CZASACH KONFLIKTU	227
FILOZOFOWIE NIE SĄ OD UDZIELANIA RAD	255
INDEKS NAZWISK	277

PODZIĘKOWANIA

Niniejszych wywiadów udzieliło mi pięciu myślicieli związanych z Oksfordem – Sir Isaiah Berlin (zm. w 1997), Leszek Kołakowski (zm. w 2009), John Gray, Steven Lukes oraz Joseph Raz. Wyrażam im gorące podziękowania. Jestem wdzięczna prawnym opiekunom spuścizny intelektualnej Isaiaha Berlina, reprezentowanym przez Henry’ego Hardy’ego, Pani Tamarze Kołakowskiej oraz pozostałym trzem rozmówcom za wyrażenie zgody na opublikowanie wywiadów w niniejszym tomiku.

Dziękuję również czasopismom – *Odrze*, *Przeglądowi Politycznemu* i *Znakowi*, w których wywiady te wcześniej się ukazały, za akceptację idei ich wspólnego opublikowania.

Praca powstała dzięki stypendiom na Uniwersytecie Oksfordzkim, przyznanych mi przez Oxford Colleges Hospitality Scheme, Humanitarian Trust i Grut Trust (w St. John’s College – czerwiec-sierpień 1986; w Wolfson College – marzec-maj 1988; w Mansfield College – październik 1991; w St. John’s College – maj 1995), oraz trzem krótkim wizytom w Oksfordzie (w Wolfson College oraz dwukrotnie w St. John’s College) w latach 2006, 2007 i 2009, sfinansowanym przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (projekt badawczy Pb 0680/H02/2004/26) oraz przez redakcję *Przeglądu Politycznego*. Książka została przygotowana do druku w trakcie Visiting Fellowship w University of New South Wales, Sydney (sierpień-wrzesień 2010). Wsparcie

finansowe udzielone przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także Katedrę Teorii Prawa umożliwiło jej opublikowanie. Wyrażam moją głęboką wdzięczność wszystkim wymienionym instytucjom. Serdecznie dziękuję także Prezesowi Ośrodka Myśli Politycznej Profesorowi Miłowitowi Kunińskiemu z Instytutu Filozofii UJ za cenne sugestie i rady udzielone mi w trakcie przygotowywania manuskryptu do druku.

Beata Polanowska-Sygulska

WSTĘP

Rozmowy, które złożyły się na ten tom, stanowią niejako produkt uboczny. We wczesnych latach 80., pracując nad rozprawą doktorską poświęconą koncepcji wolności Isaiaha Berlina, napisałam do niego list. Nie miałam wówczas świadomości, że właśnie inicjuję naszą wieloletnią korespondencję, która z czasem pociągnie za sobą osobiste spotkania i rozmowy. Nie mogłam także przewidzieć, że owocem naszych kontaktów będzie wydana już po śmierci Isaiaha Berlina nasza współautorska książka *Unfinished Dialogue* (Amherst, New York: Prometheus Books, 2006). A już całkowicie poza zasięgiem mojej wyobraźni była perspektywa poznania tak wybitnych, związanych z Oksfordem myślicieli, jak John Gray, Leszek Kołakowski, Steven Lukes i Joseph Raz.

Problematyką wolności zainteresowałam się z oczywistych względów. U schyłku realnego socjalizmu stanowiła ona dla ludzi mojego pokolenia osobisty problem. W ówczesnych okolicznościach historycznych lektura esejów Isaiaha Berlina kojarzyła się z czymś w rodzaju „intelektualnego namiotu tlenowego”. Po przełomie 1989 roku, wraz z unicestwieniem czarno-białej wizji rzeczywistości, okazało się, że – po raz kolejny – pożywkę dla własnych przemyśleń, inspirowanych doświadczeniem różnorodności i płynących z niej dylematów moralnych, można znaleźć w pismach tego właśnie filozofa.

On to bowiem zainicjował nowy kierunek oferujący wyjście poza kontrowersję między dominującymi we współczesnej filozofii moralnej nurtami: z jednej strony – monizmem, z drugiej zaś – rozmaitymi odmianami subiektywizmu i relatywizmu. Koncepcje monistyczne zakładają istnienie jednej możliwej do przyjęcia wizji etycznej. Wedle subiektywizmu czy relatywizmu istnieje wiele konstelacji wartości; wszystkie one jednak są wyrazem osobistych preferencji czy konwencji. Wypracowane przez Isaiaha Berlina stanowisko pluralizmu etycznego łączy w sobie niektóre elementy tych opozycyjnych punktów widzenia, jednocześnie się od nich obu odcinając. Pluralizm rozpoznaje wielość wartości, przyznając im jednakowoż obiektywny i poznawalny charakter. Akcentuje także ich nieporównywalność i niewspółmierność. Istnieje zatem wiele wartościowych moralnie form życia, których niekiedy nie można ze sobą pogodzić. Nie sposób także wykluczyć możliwości wystąpienia konfliktu między wartościami. Zatem idea perfekcji jako taka jest logicznie niespójna, zaś osiągnięcie pełnej harmonii znajduje się poza ludzkim zasięgiem.

Żywe zainteresowanie nowym kierunkiem w etyce było impulsem do nawiązania kontaktów z myślicielami, których refleksja wpisywała się w rodzący się nurt. John Gray i Steven Lukes podjęli problematykę pluralizmu etycznego w bezpośrednim nawiązaniu do przemysłów inicjatora formującego się kierunku. Joseph Raz budował swoją – nieco odmienną – wersję tego stanowiska niejako równolegle, bez odniesień do ujęcia Berlina. Ku mojemu zaskoczeniu pokrewny opis życia moralnego oferowały także niektóre eseje Leszka Kołakowskiego, m.in. „Mała etyka” i „Pochwała niekonsekwencji”. Z zastrzeżeniem wszakże doniosłej różnicy – stosunku do metafizyki. W przeciwieństwie bowiem do Kołakowskiego wszyscy wspomniani pluraliści przyjmowali konsekwentnie empirystyczną perspektywę.

Transformacja ustrojowa w Polsce przyniosła wzrost zainteresowania współczesnym liberalizmem, w tym myślą jego sztan-darowego przedstawiciela – Isaiaha Berlina. Jesienią 1991 roku wyjeżdżałam na kolejne stypendium do Oksfordu. Miesięcznik

Znak zwrócił się do mnie z prośbą o przeprowadzenie wywiadu z Sir Isaiahem. Taki był początek późniejszej serii rozmów, w mniejszym lub w większym stopniu nawiązujących do polskich spraw. Przeprowadziłam je na zamówienie polskich periodyków, głównie gdańskiego *Przeglądu Politycznego*. Dwa spośród zamieszczonych wywiadów – z Isaiahem Berlinem i Johnem Grayem – ukazały się także w wersji oryginalnej w amerykańskim kwartalniku *Salmagundi*. Obszerny zapis rozmów z Isaiahem Berlinem, otwierający poświęcony mu w niniejszej książce blok materiałów, stanowi kompilację wybranych fragmentów *Unfinished Dialogue*.

Osobnego komentarza wymaga jedyny w tym tomie wywiad z Leszkiem Kołakowskim. Miałam wielką nadzieję na dalszy ciąg, w szczególności na rozmowy o *stricte* filozoficznym charakterze, dotyczące m.in. problematyki pluralizmu etycznego. Dostałam obietnicę odbycia w późniejszym terminie kilku spotkań. Niestety, już do nich nie dojdzie. Przeprowadzony w sierpniu 2007 roku wywiad jest zatem osadzony w konkretnych okolicznościach historycznych i w przeważającej mierze właśnie ich dotyczy. Nie wydaje się jednak, by całkowicie utracił swoją aktualność. Ślad przymysłów Leszka Kołakowskiego można odnaleźć w najnowszych wywiadach ze Stevenem Lukesem, Johnem Grayem i Josephem Razem. Skierowałam pod adresem wymienionych rozmówców pytanie o możliwość uprawomocnienia systemu etycznego na czysto empirycznej podstawie. Żaden z nich nie udzielił przekonującej odpowiedzi, nie podejmując dyskusji z krytyczną argumentacją Kołakowskiego. Paradoksalnie, ów brak rezonansu jest ni mniej, ni więcej, tylko właśnie odpowiedzią – unaoczniającą, jak głęboka przepaść dzieli radykalnie empirystyczny ogląd od otwartej na metafizykę perspektywy filozoficznej.

Wprowadzenie do lektury niniejszych wywiadów wymaga jeszcze podania kilku informacji natury czysto technicznej. Dwóch spośród oksfordzkich myślicieli preferowało spontaniczne rozmowy, autoryzując następnie ich spisane wersje: Isaiah

Berlin i John Gray. Trzej pozostali – po odbyciu wstępnych rozmów – udzielili na własne życzenie odpowiedzi na piśmie. Forma przeprowadzenia wywiadów oczywiście rzutuje na ich ostateczny kształt. Pisemne wypowiedzi – jako wykluczające wymianę myśli – mają na ogół statyczny charakter. Z tej racji są z reguły bardziej rozbudowane i stosunkowo trudniejsze w odbiorze. Nadto w razie kontrowersji stawiają wypowiedzi przeprowadzającego wywiad niejako na straconej pozycji. Z drugiej strony nagrywana na żywo dyskusja ma tendencję do zbaczania z zamierzonego kierunku, w jakim miała się toczyć. Może jej to przydawać atrakcyjności, lecz może także uczynić ją chaotyczną. Żywy temperament interlokutora może być trudny do okiełznania i nie poddawać się linii wytyczonej przez prowadzącego rozmowę. Zdając sobie w pełni sprawę z konsekwencji przyjętej formy wywiadu, świadomie od nich abstrahowałam, koncentrując się na sprowokowaniu moich rozmówców do wypowiedzi rzucających światło na ich poglądy. Niniejszy tomik stanowi znacznie rozszerzoną i poprawioną edycję wydanej wcześniej pozycji: *Oblicza liberalizmu. Isaiah Berlin, John Gray, Steven Lukes, Joseph Raz w rozmowie z Beatą Polanowską-Sygulską* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2003). Złożyło się na nią sześć chronologicznie wcześniejszych wywiadów (po dwa z Isaiahem Berlinem i Johnem Grayem oraz pojedyncze rozmowy ze Stevenem Lukesem i Josephem Razem). W obecnej edycji dołączyłam do nich cztery później przeprowadzone rozmowy (z Johnem Grayem, Leszkiem Kołakowskim, Stevenem Lukesem i Josephem Razem) oraz wybrane fragmenty *Unfinished Dialogue*. Jako kryterium uporządkowania całości materiału przyjęłam alfabetyczną kolejność nazwisk rozmówców. Jeśli nie podano inaczej, fragmenty anglojęzycznych prac przytaczam we własnym przekładzie. W tych wywiadach, w których rozmówcy zwracali się do mnie w drugiej osobie, została zachowana oryginalna forma wypowiedzi.

Beata Polanowska-Sygulska

SIR ISAIAH BERLIN

(ur. 1909 – zm. 1997)

Filozof, historyk idei i teoretyk polityki, jeden z głównych myślicieli liberalnych XX wieku. Urodził się w Rydze, stolicy Łotwy; w sześć lat później rodzina Berlinów przeprowadziła się do Rosji. W roku 1917 w Piotrogradzie mały Isaiah był świadkiem obu rewolucji – socjaldemokratycznej i bolszewickiej. W 1921 roku wyemigrował wraz z rodzicami do Anglii. Ukończył Corpus Christi College w Oksfordzie; wkrótce potem podjął obowiązki nauczyciela akademickiego w pobliskim New College, które pełnił w latach 1938-1950. W 1932 roku przyznano mu stałe członkostwo w All Souls College w Oksfordzie, w którym – z przerwami – pozostał do końca życia. W latach 40. pełnił służbę dyplomatyczną w Nowym Jorku, Waszyngtonie i przez krótki czas także w Moskwie. Po wojnie, w latach 1957-1967 piastował stanowisko profesora teorii politycznej i społecznej na Uniwersytecie Oksfordzkim; pełnił także funkcję prezydenta-założyciela Wolfson College w Oksfordzie (1966-1975) oraz prezesa Akademii Brytyjskiej (1974-1978). W latach 1966-1971 wykładał jako profesor nauk humanistycznych w City University w Nowym Jorku. Otrzymał szereg doktoratów honorowych oraz liczne nagrody – Praemium Erasmianum, Lippincott Prize, Agnelli Prize, Jerusalem Prize, a także tytuł szlachecki od królowej Elżbiety II. Zmarł w Oksfordzie w 1997 roku.

Autor ponad 270 prac, głównie esejów dotyczących zróżnicowanej problematyki – m.in. teorii wiedzy i znaczenia, historii idei i teorii politycznej, rosyjskiej myśli społecznej i literatury, impresji ze spotkań ze znanymi ludźmi oraz muzyki. W początkach kariery naukowej aktywny uczestnik i współtwórca „złotego wieku” oksfordzkiej filozofii analitycznej, a zarazem krytyk właściwej mu tendencji redukcjonistycznej; w 1944 roku porzucił filozofię analityczną na rzecz studiów w dziedzinie historii idei, które zaowocowały sformułowaniem własnej teorii politycznej i etycznej. W ramach wspomnianych studiów Berlin dokonał szeregu nowatorskich, niekiedy kontrowersyjnych interpretacji poglądów wielu autorów, m.in. Hamanna, Herdera, Hercena, Machiavellego, Maistre’a, Tolstoja, Turgieniewa, Vica. Dominujące wątki z zakresu historii idei, jakie podejmował w swoich pismach, to: Oświecenie i jego krytycy, narodziny i rozkwit Romantyzmu, dziewiętnastowieczna myśl rosyjska, nacjonalizm.

W kluczowym eseju *Dwie koncepcje wolności* (1958) Berlin przedstawił szeroko dyskutowane rozróżnienie dwóch pojęć wolności – negatywnej i pozytywnej lub „wolności od” i „do”, a zarazem dwóch nadbudowanych nad nimi koncepcji społeczeństwa. Specyfiką koncepcji liberalnej oksfordzkiego filozofa jest jej zakorzenienie w pochodzącym od niego pluralizmie etycznym. Zainicjowane przez Berlina nowe stanowisko w etyce, to jest obiektywny pluralizm wartości, jest niejako pośrednią pozycją na mapie teorii etycznych, dystansującą się zarówno od monizmu, jak i relatywizmu, i proponującą odmienny od obu powyższych punktów widzenia opis życia etycznego. Pluralizm wartości stanowi obecnie najszerzej dyskutowany wątek zróżnicowanego dziedzictwa Isaiaha Berlina.

Na trzon pisarstwa Isaiaha Berlina składają się następujące pozycje: *Karl Marx: His Life and Environment* (London: Thornton Butterworth; Toronto: Nelson, 1939), polski przekład: *Karol Marks: jego życie i środowisko*, przeł. W. Orliński (Warszawa: „Książka i Wiedza”, 1999); *The Age of Enlightenment:*

The Eighteenth-Century Philosophers (New York: New American Library, 1956); *Four Essays on Liberty* (London and New York: Oxford University Press, 1969), polski przekład: *Cztery eseje o wolności*, przeł. H. Bartoszewicz, D. Grynberg, D. Lachowska, A. Tanalska-Dulęba (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994); *Vico and Herder: Two Studies in the History of Ideas*, (London: Hogarth Press, 1976; New York: Viking, 1976); *Russian Thinkers*, ed. H. Hardy and A. Kelly (London: Hogarth Press, 1978; New York: Viking, 1978), polski przekład: *Rosyjscy myśliciele*, przeł. S. Kowalski (Warszawa: Prószyński i S-ka, 2003) oraz polski przekład eseju z tomu zatytułowanego *The Hedgehog and the Fox: Jeź i lis*, przeł. A. Konarek, H. Krzeczkowski, K. Tarnowska (Warszawa: Fundacja Aletheia, Wydawnictwo PAVO, 1993); *Concepts and Categories: Philosophical Essays*, ed. H. Hardy (London: Hogarth Press, 1978; New York: Viking, 1979); *Against the Current: Essays in the History of Ideas*, ed. H. Hardy (London: Hogarth Press, 1979; New York: Viking, 1980), polski przekład: *Pod prąd*, przeł. T. Bieroń (Poznań: Zysk i S-ka, 2002); *Personal Impressions*, ed. H. Hardy (London: Hogarth Press, 1980; New York: Viking, 1981); *The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas*, ed. H. Hardy (London: John Murray, 1990; New York: Knopf, 1991), polski przekład: *Pokrzywione drzewo człowieczeństwa*, przeł. M. Pietrzak-Merta, M. Tański (Warszawa: Prószyński i S-ka, 2009); *The Magus of the North: J. G. Hamann and the Origins of Modern Irrationalism*, ed. H. Hardy (London: John Murray, 1993; New York: Farrar, Straus and Giroux, 1994), polski przekład: *Mag północy: J. G. Hamann i źródła nowożytnego irracjonalizmu*, przeł. M. Pietrzak-Merta (Warszawa: Prószyński i S-ka, 2000); *The Sense of Reality: Studies in Ideas and their History*, ed. H. Hardy, (London: Chatto and Windus, 1996; New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997), polski przekład: *Zmysł rzeczywistości: Studia z historii idei*, przeł. M. Filipczuk (Poznań: Zysk i S-ka, 2002); *The Proper Study of Mankind: An Anthology of Essays*, ed. H. Hardy and R. Hausheer

(London: Chatto and Windus, 1997); *The Roots of Romanticism*, ed. H. Hardy (London: Chatto and Windus, 1999), polski przekład: *Korzenie romantyzmu*, przeł. A. Bartkowicz (Poznań: Zysk i S-ka, 2004); *The First and the Last*, ed. H. Hardy (New York: New York Review Books, 1999; London: Granta, 1999); *The Power of Ideas*, ed. H. Hardy (London: Chatto and Windus, 2000); *Three Critics of the Enlightenment*, ed. H. Hardy (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2000) – tom zawiera dwie wcześniej opublikowane pozycje: *Vico and Herder* oraz *The Magus of the North* w nowym opracowaniu; *Freedom and Its Betrayal*, ed. H. Hardy (London: Chatto and Windus, 2002); *Liberty*, ed. H. Hardy (Oxford: Oxford University Press, 2002) – tom zawiera m.in. *Four Essays on Liberty* w nowym opracowaniu; *Flourishing: Letters 1928-1946*, ed. H. Hardy (London: Chatto & Windus, 2004); *The Soviet Mind: Russian Culture under Communism*, ed. H. Hardy (Washington: Brookings Institution Press, 2004); *Political Ideas in the Romantic Age: Their Rise and Influence on Modern Thought*, ed. H. Hardy (London: Chatto and Windus; 2006; Princeton: Princeton University Press, 2006); wraz z Beata Polanowską-Sygulską: *Unfinished Dialogue* (New York: Prometheus Books, 2006); *Enlightening: Letters 1946-1960*, ed. H. Hardy and J. Holmes (London: Chatto and Windus, 2009).

W języku polskim ukazał się także wybór esejów zaczerpniętych z kilku różnych tomów: *Dwie koncepcje wolności*, red. J. Jedlicki, przeł. H. Bartoszewicz, D. Grynberg, S. Kowalski, M. Tański (Warszawa: „Res Publica”, 1991).

Beata Polanowska-Sygulska – prawnik, pracownik Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zajmuje się współczesną filozofią liberalną, w szczególności jej nowatorskim nurtem zakorzenionym w pluralizmie aksjologicznym oraz implikacjami takiego podejścia w filozofii prawa. Opublikowała między innymi: monografię *Filozofia wolności Isaiaha Berlina*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 1998, wspólnie z Isaiahem Berlinem *Unfinished Dialogue*, Amherst, New York, Prometheus Books, 2006 oraz *Pluralizm wartości i jego implikacje w filozofii prawa*, Kraków, Księgarnia Akademicka, 2008. Publikowała w *Political Studies*, *Reports on Philosophy*, *The European Legacy*, *Salmagundi*, *Twentieth-Century Literary Criticism*, *Oxford Magazine*, *Universitas* oraz w *Odrze* i *Znaku*. Współpracuje z *Przeglądem Politycznym*.

www.akademicka.pl

www.omp.org.pl

ISBN 978-83-7638-078-0

9 788376 380780